

PROSTOUPENÍ RADOSTI A SMUTKU V ZÁPÍSECH FOLKLORU JANA JENÍKA Z BRATŘIC Z POČÁTKU 19. STOLETÍ

Jiří Traxler

Jan Jeník rytíř z Bratřic (1756–1845), vysloužilý voják, josefinský osvícenec a český starovlastenec, byl svým založením humorista. Jako nositel společenské zábavy se stal oblíbeným denním hostem předních pražských domácností: Vždy střízlivý, galantní, vtipný, ale také šokující svým rozmarným písňovým a vypravěčským repertoárem proslul jako salonní bavič. Jeníkova písňová sbírka z autopsie *Písně krátké* (Jeník 1810, ale zejména její verze Jeník 1832) je vlastně dodatečně zaznamenaným obřím scénářem, kodifikujícím náplň Jeníkových nesčetných živých vystoupení. Je to přehlídka písňových i slovesných druhů a žánrů, směs nálad a interpretačních přístupů. Při sestavování programových bloků pracuje na principu kontrastu – poetická čísla střídá černý humor, laskavost stíhá sarkasmus, něžnost vulgarita, rozverná humorka překvapí tragickým vyústěním a naopak. Právě vzhledem k této rozmanitosti je třeba k Jeníkovu dílu přistupovat komplexně, a ne z něho vybírat pouze obscénní písničky, byť ho proslavily především.

Humoristická stránka Jeníkovy povahy představuje zároveň jeden z klíčů k uchopení a pochopení jeho díla. Společným jmenovatelem *historiétlí a pravidilých historiétlí*, které Jeník roztroušeně uvádí, je svěží humor. S citem pro možný vtip, skrytou komičnost a bavičskou nadsázku vybíral Jeník reprezentativní ukázky z obsáhlého repertoáru své doby a také dovedl humornou příhodu výstižně podat. Je mistrem humoristických miniatur, navazujících na to nejlepší z tradice exempel, facetií a švanků: tragikomické okolnosti formování studentské legie, povídka o taškáři páteru Smíškovi, zpráva o kaféhauzu madame Fleklové a studentské rebelii proti jejím děvčatům atd. Svým rozsahem a pojetím je ojedinělý popis masopustních zábav. Vtipné jsou i Jeníkovy

komentáře k některým dokumentům, většinou asi záměrně zařazeným pro svou grotesknost, jako je žádost studenta rektorovi, aby ho propustil z karolinského vězení (razil falešné groše a chtěl jimi platit vypité pivo) či protokol o výslechu studenta, který s kamarády v šenkovně pohlavkoval šenkýřku a jiný ji kordem vyplácel přes zadek.

Jeník využíval široké škály smíchotvorných prostředků, od jemné rozpustilosti při vyprávění o směšných nápisech na venkovských kapličkách a historce o poustevníkově, jenž chodí do jeskyně jako do zaměstnání, ale většinu času prohýří v městském domě, přes výsměch v obsáhlé historii o šťáhlavské Barboře – hraběnce Černínové, kterou poddaní zprvu nenáviděli pro její chorobnou lakotu a posléze „z vděčnosti a lásky řvali radostí nad jejím mateřským jednáním“ (Polišenský – Illingová 1989, s. 245), až po takzvaný černý humor. Dovedl zábavně vyličít, jak se jako seminarista třásl hrůzou před strašidly, jindy „zalitoval“, že pro nedostatek místa nemůže popsat výslech znásilněného děvčete, během něhož kladl auditor dívce zábavné otázky, a zmínka o odražené dělové kouli, která skončila hluboko v zadnici plukovního bubeníka, už je náznakem blasfémie. V duchu vagantských satir se nese podrobný záznam parodického kázání o blechách a při četbě perzifláží legend o utrpení některých světců se vybaví obdobné pojetí této tematiky u Jaroslava Haška (Traxler 2005, s. 120).

Josef Polišenský (1947, s. 13–14) porovnával Jeníkova tvůrčího ducha a zanícení s osobností Jana Nerudy; nabízí se možnost v tomto srovnání pokračovat: Jeníkův nehledaný způsob psaní, téměř žurnalistický styl, obdiv k pokroku, prodchnutí osvětou a vždy přítomný humor přirozeně upomínají na otce českých fejetonistů také. Příkladem je satirická kritika letáku zvoucího na Leopoldovu redutu (konala se v sálech Pražského hradu jako oplátka za korunovační slavnost); leták poněkud nezdvořile požadoval přednost pro ty účastníky, kteří více tancují než jedí (Polišenský – Illingová 1989, s. 237–239). Podobně *Hody v Bubenci*, vtipná zpráva o epizodě při oslavách korunovace Františka II., s připojenou kramářskou písní; pojednání je cenné i jako etnografický a etnoorganologický doklad (Jeník 1832, s. 108–112; Jeník 1838, s. 165–169).

Humorný nadhled a pohotové použití vtipu, ironie i sarkasmu si Jeník vyhrazuje také při podávání informací vážných, při líčení klíčových dějinných okamžiků i činů a charakterů oblíbených historických postav. Jeníkova historka o vlastním „právnickém“ rozkladu týkajícím se pře o žold a následném slyšení u Josefa II. je podána tak sugestivně, že jak sám Jeník v deníku naznačuje, musel ji často ve společnosti vyprávět (Polišenský 1947, s. 42–43). Půvabnou humorku však dovedl samozřejmě vytěžit i z události mnohem všednější, než byla audience u císaře. Zde lze anachronicky přirovnat Jeníkův talent k humoristům typu Miroslava Horníčka, Jiřího Sováka či Vladimíra Menšíka, kteří dokázali jedno a půl století po něm brilantně vystavět vtipné podání mimo jiné na základě nepatrného, všedního impulzu.

Jeden ze svých posledních dopisů Tomáši Akvinu Buriánovi (profesor češtiny ve Vídni, Jeníkův svěřenec, syn Lukáše Buriána, Jeníkova komorníka a kdysi tesaře u jeho setniny) začal Jeník anekdotou ze svého života (Čenský 1875, s. 244–245). Ačkoli si pod tímto pojmem představoval jakoukoli historku, nikoli jen zkratkovitý vypointovaný humoristický útvar, obsahuje jeho dílo právě velké množství drobných skladeb žánrově blízkých nynějšímu chápání anekdoty: vtipné průpovídky, hádanky, neumělé a naivní verše, které zaznamenával právě pro jejich chtěnou vtipnost či naopak bezděčnou komičnost, lidové nápisy, o nichž platí totéž, a především texty *pisní krátkých*, tedy tradiční zpívanou folklorní lyriku. Tuto sféru je třeba v rámci této práce pominout – autor jí věnoval už dostatek publicity a pracuje na její kritické edici (Traxler 1999; týž 2005, s. 120–121).

Když Jeník pravidelně v každém ze svých písňových souborů vysázel na papír ze své paměti přibližně dvě stovky krátkých tanečních písní, obrátil svou pozornost k dalším žánrům: „*Těž i zimního času, když večery náramně dlouhý jsou, sešly se děvčata se svými přeslicemi v jedné neb druhé chaloupce sousedův svých – a tu při jejich prádle se zpívalo. Já zde jen některé mnohem delší písně vepíšu, aby se tehdejší obyčej a veselá mysl tím lépeji seznala*“ (Jeník 1832, s. 55). Následují historické písně z různých období českých dějin, které Jeník někdy obecně

označuje jako „satyrský zpěv našich předků“, například *O velikém božím soudu...* (z doby počátků rekatolizace), dále *Mámet' podjednou mocnáře...* (k 23. 5. 1618; Jeník 1832, s. 64, píseň „*hned od toho času ... když stavové čeští ty dva zrádce země, Slavatu a Martinice, z okna ven do příkopu vyhodili. Nad čímž se Pražané zaradovali a rozdílné zpěvy o tom po ulicích zpívané jsou byly*“) nebo *Dařbůh, kmotře! Co nového ...* (z období po skončení sedmileté války).

K další, nejspíš kramářské písni je připojen příběh: Jedna z dcer pana Berky z Dubé a z Lípy se „rozhodla“ vstoupit do kláštera, tam se do ní zamiloval jakýsi docházející mnich a ona s ním otěhotněla. Podobné provinění se tehdy muselo trestat na hrdle, ale protože dívka byla ze vzácného rodu, vydali ji k potrestání do rukou příbuzenstva. Den před exekucí vytvořila údajně z otcovského podílu fundaci za tím účelem, „*aby každoročně před kostelem Marie Panny v Janovičkách jistý počet chudých nakrmen byl; a před jídlem se tato následovní, od ní samý složená píseň jednou v roce v tom dni na památku zpívala:*“

*Z velkého rodu taková
byla jsem slečna Berková;
v rozkoši jsouc vychována –
teď žalostně pochována...
(následuje dlouhá tklivá píseň)*

Jeník neopomněl celou věc poněkud zlehčit a sděluje, že po letech se při úpravách rychmburského zámku našly kosti slečny Berkové a že „*z oných kostí dva hnátky do vrchnostenského archivu na památku byly dané, kteréž až podnes tam k spatření jsou*“ (Jeník 1832, s. 71–74). Načež připojil své osvícensky pokrokové úvahy a názory na téma trestání padlých dívek a mateřství neprovdaných žen. „*Že takové tyranstvo za těch tmavých časův se provozovalo, není pochybnosti, neb ještě v mém mladém věku (tj. v druhé polovině 18. století) takové nešťastné dívčinky, které v městech z pouhé nevinnosti a ve vesnicích z dubové hlouposti k obtěžkání přišly, byly' jsou tak přísně trestány a veřejně mrskány, že za často svůj plod z bolesti potratily. Obávajice se*

pročež tak ostrého trestu, vyháněly plod ze sebe anebo po skrytém porodu mordujíce svůj plod – pak mečem bez milosti s'taté bývaly.“ Po tvrdém odsouzení těchto praktik uvádí Jeník informaci o tom, že v neděli a ve svátek muselo takové svobodné těhotné děvče s černou svíčkou v ruce stát před kostelními vraty a každému kolemjdoucímu zpívat nebo říkat:

*Vítám vás do kostela,
já jsem se dopustila!*

(Jeník 1832, s. 74–76)

A nyní Jeník pro ilustraci připojuje písně vztahující se k tématu, např. *Pověz mně, panenke, pravdu, / kde já tě dnes v noci najdu...; Všecky panny k tanci jdou / pěkně jedna za druhou, / jen já ubožátko / kolibám děťátko...; Ach ouvé srdce mě bolí, bolí, / pošlete mně pro doktory, - ktory... (Jeník 1832, s. 76–82) nebo Co sobě počít mám, já ubohá, / teď jsem opuštěná samadruhá! / Můj hoch mě ošidil s ouliskostí, / já mu toho dala s upřímností. // Onť jest mně sliboval doły hory, / když jsem s ním vkročila do komory, / tam jest mně sliboval stálou lásku – / pak jsme šli do háje na procházku... (Jeník 1832, s. 91–92).*

Asociativně se mu teď vybaví soubor nejstarších českých společenských písní, nesoucích se ještě v duchu rokokové anakreontiky, mezi nimi anonymní *Kvítečku červený, ctná růžičko, / ze všech nejmilejší má Ančičko... a Ó přerokošné stvoření, krásných panen ozdobo...,* Rybova – Nejedlého *Spi, má zlatá, boubelatá, spi, má dívčinko...,* Thámová *Jak vinný kmen po své holi ratolesti své plete... či Hankovy parodie selanek Ó dnové, ó radostná chvíle, / když houpala lodička mile / mou dívčinku tichou a mě..., Vystavím si skrovnou chaloupku... a Hle, ten košíček plný je kvítí... (Jeník 1832, s. 92–102 i jinde). Písně zachytil Jeník v raném stadiu zlidovění a o jejich autorském zázemí zřejmě nevěděl, jinak by se o tvůrcích písní jako důsledný dokumentátor jistě zmínil. Dále uvedl divadelní kuplet namířený proti módním výstřelkům a nelichotivým vlastnostem některých žen, opatřil ho titulkem „Paráda na ulici – a hovno v truhlici“ a připojil jeho mužskou fólii (Jeník 1832, s. 103–108). Pak doplnil ještě třetí píseň (*Ani jsem se smutná nenadála, / abych pumprlíka kolíbala...)* a podal cenné informace o okolnostech provozování těchto kupletů (Jeník 1838, s. 75–83).*

Znovu se vrátil k problematice těhotenství svobodných dívek, aby mohl vyprávět příběh, který se prý opravdu stal před několika léty na Karlštejně: „*Tam zamiloval se jediný syn pana kantora do jedné hezounkyně děvečky, kteráž na děkanství u krav sloužila a kteroužto napotom obtěžkal ... Otec jeho ale se srdcem zatvrzelým pravil, než by tomu připustil, aby si jeho syn hnojnou děvku vzal, že ho raději na vojnu dá a o něm do nejdelší smrti své toho nejmenšího nebude chtít slyšeti...*“ Dívka přišla s nápadem, že by mohli pobožného a strašidel se bojícího kantora v noci vystrašit, oblékla se proto do prostěradla a jakožto duše z očištěnce na něm vymámila svolení k sňatku. Celá věc se ale prozradila, kantor to oznámil děkanovi a žádal, „*aby jeho děvečka byla v té důležitosti ostře vyslejšána a pak ku právu k potrestání se odevzdala*“. K tomu skutečně došlo, a když dívka „*k vrchnímu ouřadu na zámek karlštejnský vedena byla, náhle odskočila, běžela co nejčerstvějc ke studni zámecké, skočila do ní a utopila se*“.

Žertovná historka končí tragicky, ale nebyl by to Jeník, aby zdánlivě neodbočil na vedlejší kolej a nezvrátil závěr v tragikomickou pointu: „*Kdož v karlštejnským zámku byl, ten musí tamější jedinou, v celém království největší a nejhlubší studni znát, kteráž nad sebou velikánské kolo má, do kteréhož, když se voda míti chce, osoba těžká vstoupí a půl čtvrté hodiny v něm choditi musí, nežli to kolo nahoru vokov s vodou vytáhne. A pročez snadnoť jest k pochopení, jak veliký počet dnův a noci se potřebovalo, než se ta všecka voda až do kapky vyvážela – protože ji žádnýz obyvatelův píti nechtěl*“ (Jeník 1832, s. 187–197).

Náměty jeníkovských švanků a historek bývají nejrůznější, zejména kuriózní události a podněty: pomsta studentů pokryteckému svatouškovi, hádka dvou ovčáků o farářovy formulace při mši svaté, úspěšně fungující milostný trojúhelník kantora, kantorky a faráře, půvabná vražedkyně starého chotě, která díky striptýzu v soudní síni unikne popravě, a mnohé další. Hlavní Jeníkovou specialitou jsou však podivíni, moudří i nemoudří blázni (Frynta 1973), životní klauni, lidé nápadní (Heveroch 1901), figurky (Cibula 1985), extroverti a recesisté (Bor 1993, Suchý 2008) všeho druhu, známí i neznámí, proslulí i zapo-

menutí. Jejich kouskům, příhodám a životním osudům věnuje Jeník ve svém díle největší prostor.

Brněnský doktor medicíny *Sager* vyléčil královnu Marii Terezii z planých neštovic, obdržel za to obrovskou odměnu a doživotní penzi. Po smrti své matky Josefa II. podobné důchody zrušil jako nezasloužené, což popudilo doktora Sagera natolik, že odjel do Vídně a vyjádřil se před Josefem v tom smyslu, že snad jeho jakožto člověka, který zachránil život královně, se toto nařízení týkat nebude. Josef odvětil, že doktor byl za své hojení jednorázově velmi dobře zaplacen a léta si navíc užíval důchodu. Sager se krátce zeptal: „*Tak tedy věru nemám víc tu mou penzi dostávat?*“ Josef odpověděl *ne*, Sager se obrátil a při odchodu šeptem řekl sám k sobě: „*Tak mě polib v prdel!*“ Nechme dále hovořit Jeníka: „*Josef Sagerovi poručil, aby to, co v šeptání tak opovážlivě mluvil, teď nahlas vyslovil, sic že ho nechá hned do žaláře vsaditi. Sager beze všeho strachu odpověděl, že on nic nemluvil, ale náramná bolest srdce jeho že snad z něj něco prohodila. Že to však k pochopení není, když Josef toho, kterýž jeho mateři život prodloužil, do takového neštěstí vráží, že onen na své staré léta mošny žebrový se chopiti a kus chleba suchého sobě vyžebrovati má, aneb životu svému sám konec učiniti bude přinucen. Josef nad tou peprnou řečí kroutil pořád hlavou, ale pak prohlásil, že on sice od svého systému neodstoupí, však ale že tedy Sagerovi ze svý vlastní kapsy tu penzi bude až do smrti každý rok dávat.*“ Okolo roku 1800 se Sager přistěhoval do Prahy. Místní uličníci se smáli jeho bizarnímu oděvu – v létě v zimě nosil velikou huňatou čepici, široký kabát s krátkými šosy a dlouhou červenou kamizolu. Praxi v Praze nevedl, zdejšími lékaři tedy nepřekážel a „*jsa ještě zde mnohé léta živ, teprva v 80. roku života svého umřel a ve Volšanech pohřben jest*“ (Jeník 1832, s. 197–206).

Vynikající český lékař *Václav Jáchym Vrabec* byl také námětem jedné z Jeníkových oblíbených studií podivínů. Vrabec byl několik desetiletí mnichem a posléze převorem pražského kláštera se špitálem, kde léčil těžce nemocné; jeho výsadou bylo, že případné zemřelé potom podrobně pitval. Záhy se stal uznávaným operatérem v českých zemích (jako první u nás prováděl císařský řez) i v cizině. Při hojení prsu dcery zámožného

pražského kupce požádal pacientku o ruku, přes císaře a papeže si zařídil dispenz a s Alžbětou Fidlerovou se poté oženil. Koupil si dům ve Spálené ulici, kočár a koně. Praxi rozvinul naplno; svým svérázně rovnostářským jednáním popuzoval proti sobě bohaté vrstvy (říkalo se o něm, že je „triviál – prostáák – a v světské eleganci nevhraovaný člověk“). Když měl ale někdo z honorace vážné zdravotní problémy, vždy volili k operaci Vrabce a on si bez rozpaků nechal za takovou práci dobře zaplatit. Posléze se stal krajským lékařem a zvěro-lékařem tehdejšího Kouřimského kraje. Svou práci miloval tak, že na svůj náklad jezdil po celém kraji vlastními koňmi, léčil lidi i zvířata a šířil svéráznou osvětu – psal veršované návody k léčbě hovězího dobytka. Měl v úmyslu tyto písně otisknout a nabídnout k zhudebnění, aby „*zpěv milující služebné děvečky, šafářky a hospodyně při dojení kraviček si je zpívaly, a tudy větší chuť nabyly z nich se něco užitečného naučiti*“. Příklad úvodu takové písně:

*Má kravičko utěšená,
pročpak jsi tak zapálená,
proč si tak zhluboka vzdycháš,
snad ty k nemoci pospícháš?
Oči tvé jiskry dávají,
velkou horkost znamenají,
tlama tvá suchá, vyprahlá,
jazyk na způsob struhadla;
máš kašel suchý náramný,
nejde flus a vozher žádný...*

Vrabcovy plány přerušila jeho náhlá smrt (Jeník 1832, s. 206–237).

Svobodný pán *Zsekelly* (čti „žekej“; pokud Jeník spletl pravopis jména Szekelly, čti „sekej“) měl pod sebou nejen velení, ale i pokladnu hradní stráže při dvoře ve Vídni. Protože se nevyznal v matematice, musel se spolehnout na svého účetního, nadporučíka, z kterého se vyklubal podvodník: „*Vokradl tu kasu notně, což se teprv proneslo, když ten šibal náhle zemřel.*“ V podstatě nevinný Zsekelly dostal od císaře krutý dlouholetý trest (ve formě jakýchsi galejí), který Josef II. zrušil až po rozhořčené veřejné kritice, kterou se dočetl v tištěných letáčích (Jeník 1832, s. 237–243). Císař se sice „*nestyděl svou spáchanou*

nespravedlivost veřejně odvolat“, přesto však si poněkud zneprátelil „*obecenstvo a nelibost na svůj krk přitáhl*“, a tak se o něm při každé příležitosti roztrušovaly potupné skladby, paskvily. Když v průčelí nového vídeňského blázince vytesali a zlatě vyzdobili oslavný nápis na Josefa II., hned druhý nebo třetí den vylezl někdo nahoru a přelepil ten nápis archem papíru se slovy: „*Josef všude Druhý, zde ale – mezi bláznama – První.*“ Tomu se císař s chutí zasmál, ale nad jistým drzým paskvilem se jednou opravdu rozhněval a zlostně vykřikl, že by dal dvě stě dukátů za to, „*kdyby se ten opovážlivý člověk vyhradil*“. Reakce byla okamžitá, hned druhý den koloval městem leták:

*Seru na těch tvých dvě stě dukátů,
mě totiž vyhradit kdo nemá tu,
bylo nás pachatelů čtvero:
já, inkoust, papír, pero!*

(Jeník 1832, s. 243–249)

Jeník pak pokračoval v přehlídce bizarních figurek; nyní se zaměřil na pouliční kejklíře a šprýmaře. Historikům o nich dal název „*Veselá mysl předkův našich, kterýž nejvíce hudbu, zpěv a tanec milovali a je nadevšecko těšilo, když se něco takového po ulicích provádělo ... Každého času vynášel se jakýsi podivný člověk, kterýž lid na ulici obveseloval.*“

Okolo roku 1765 se v Praze usadil jistý Ital, který dělal „*hofnara neb veselého blázníčka městům pražským*“. Od jara do podzimu provozoval své tance – každý týden navštěvoval jiné pražské město a každý den jiné hlavní ulice (a byl decentně a dobře honorován). Vždycky po ránu, bez nejmenší známky únavy, zde tancoval „*s drnčením kytary a zpěvem, však ale nikdy nic jiného, jen jedině ty slova: Charapaniara, paniara, charapaniara hlasitě zpíval*“.

Další svéráznou figurkou byl *Utěšený Honzíček zvaný Bafalík*, mladý člověk veselé tváře a čtveráckého pohledu. Denně se toulal po ulicích, hospodách a *šencích* nákladnických domů, „*všude ledacos žertovného tropil, při čemž se mu dobře vedlo*“. Budil smích, dav ho vždy doprovázel a škádlil, ale on se tomu dokázal udatně bránit. Bohatí lidé se smyslem pro humor nebo sladovnická chasa mu nechávali šit

nákladné kostýmy, a mohl se tedy procházet po ulicích buď ve vojenského oděvu, nebo ustrojen za velkého pána s hojně napudrovanou parukou na hlavě, anebo zase v hadrnickém, ze samých záplat rozličné barvy ušitém kabátu. Diváci se množili a jejich nadšení ještě povzbuzoval Honzíčkův stylizovaný jazyk (každému říkal *bafalíku* a slabiky všech slov doplňoval odpovídajícími vokály s předsazeným „s“ – *sa, se, si, so, su*; dodnes je známá obdobná dětská mluva).

Nejvíce pozornosti věnoval Jeník vojáku původně stejné hodnosti v jaké končil on, setníkovi (kapitánovi) *hraběti z Harrachu*, hejtmanovi pluku knížete Kinského. Kousky tohoto muže Jeníka přitahovaly; při své „recesistické“ povaze neváhal jejich popisu věnovat značnou část svých zápisků: „*O jiných ještě mnohých blázna dělajících lidech zmínku učinit se pomijí a jen toliko o jednom c. k. hýtmanu se něco poví, kterak on svýma začasto velmi ostrovtipnýmá nápady obyvatelstvo pražské obveseloval. Však ale taky koho se to týkalo a komu co zavěsil, toho nemálo zarmoutil; a patří daleko do jiné kategorie než ti předešlí.*“ Jinými slovy, Jeník dokázal podvědomě své oblíbené figury řadit do různých vrstev, několikrát ve svém díle naznačuje i jejich jistou hierarchii, nikdy však nepřistoupil k teoretickému vyjádření nějaké klasifikace, typologie apod. Jeník byl recesistou Harrachem fascinován: „*Hrabě žádnému pokoje nedal, a kde jen mohl někomu co peprného zavěsit, to nezameškal. Jeho nápady byly tak zkořeněný a chytře vymyšlený, že když byl někdy obžalován, on se věděl tak dobře vymluvit, že zřídkakdy za to mohl potrestán býti.*“ Harrach kupříkladu uviděl tvrdě spícího kočího a okamžitě hledal někde v centru Prahy lidský exkrement, aby jím mohl spícímu muži vytvořit pod nosem knírek, „*ale že v této vznešenější ulici žádný z obyvatelův se nevyprázdňívává, nemohl lejno najíti*“. Dostal však jiný nápad. Odcizil parukářovu reklamní figurínu opatřenou parukou na hlavě, umístil ji do kočáru a hlasitě vykřikl *jed'*. „*Kočí probudiv se mrknutím zahlédl, že jemnostpán již v kočáru krytém sedí, šlohnul čerstva do koní a vezl ted' toho dřevěného jemnostpána pryč.*“ Hrabě Harrach to zpovzdálí nadšeně sledoval.

Jindy shromáždil u příležitosti svátku manželky svého nadřízeného z širokého okolí 35 dudáků, dobře jim zaplatil, opatřil jim nocleh

v hospodě, každému nechal připevnit na hlavu lucernu se svíčkou a přivedl je v noci průvodem na Staroměstské náměstí před knížecí palác. „*Každý z dudákův dostal to poručení, aby při kasací každý jinou písničku na své dudy pískal. Tuť bylo ovšemť přehrozné mňoukání, drnčení a tak náramně zveřejněný křik a hřmot, že se i ve vzdálenějších ulicích skoro všichni obyvatelé ze spaní vytrhli a kabáty a sukně na sebe házejíce pospíchali ven z domův, a tak celičký rynek staroměstský diváky a poslouchači se naplnil.*“ Ačkoli se hrabě vymlouval na to, že chtěl provést z lásky ke kněžně obzvláště povedené dostaveníčko a co ho to stálo práce a peněz sehnat z okolí Prahy tolik virtuosů – skončil tentokrát na čtrnáct dní ve vězení.

Jeník poté líčí Harrachovu nejsmělejší recesistickou akci, kdy se mu podařilo opít ve Velvarech celý magistrát a pod slibem dodání nádherných paruk všem radním oholit hlavy a poslat je v tom stavu domů k manželkám. „*Ostatně,*“ dodává Jeník, „*kdyby se měly všechny příběhy o hraběti Harrachovi sepsati a v známost uvést, zajisto musela by se celá kniha papíru spotřebovati.*“ Během téměř čtyřiceti let služby nebyl setník Harrach vzhledem ke svým prohřeškům nikdy povýšen; do penze však nakonec přec jen odcházel v hodnosti majora. Když mu k tomu některý z jeho přátel gratuloval, řekl mu: „*Chovej se tak dobře jako já – budeš taky majorem!*“ (Jeník 1832, s. 258–186/2). Nelze nezpomenout na majora Terazkyho ze Švandrlíkových Černých baronů.

Jeníkovu zálibu v podivínech a šibalech lze vysvětlit i tím, že on sám – třeba možná nevědomě – se mezi takovou společnost řadil. Ve svém vojen-ském deníku se například rozepsal o tom, jak mu během noclehu u jistého barona sežrali zámečtí psi mastnotou konzervovaný koňský postroj, jak ještě v průběhu noci mrzutě donutil hostitele k nápravě, a přesto dorazil k pluku se zpožděním. „*Výprávěl jsem zde,*“ píše Jeník, „*několika pánům důstojníkům svoji vzácnou psí historii. Místo aby mne politovali, vysmáli se mi a tropili si z této příhody jen žerty, což mne velmi mrzelo*“ (Český 1875, s. 241). Je zřejmé, že důstojníci se mu nesmáli ze škodolibosti, ale že právě jeho vtipné podání a vypointování příběhu vyvolalo jejich smích.

V nedatovaném dopisu Tomáši Buriánovi z 30. let si Jeník stěžuje na to, jak se stal obětí nemístného vtípu: „...přítel můj, doktor Štelcig, mé dobroty zneužil. Jednou, když kdesi v české společnosti mezi jiným byla také řeč o Herlossohnově Posledním táboritu, prohodil nevčasným žertem: 'Herloš neměl práva dáti své knize titul Poslední táborita: to nezakládá se na pravdě, neboť poslední táborita ještě žije a ten jest Jan Jeník rytíř z Bratřic.' Ve společnosti se tomu smáli, ale mne to nemálo mrzelo a mrzí doposavad, poněvadž mne nyní posměváčkové 'posledním táboritou' jmenujou. Takovými nevčasnými šprýmy přátelství kaliti se nemá. – Jak zámecká stráž císařem Josefem zrušená bývala oděna a vyzbrojena, o tom nevím a nemohu Vám žádných dáti zpráv. Mějte se dobře. Jeník“ (Polišenský – Illingová, s. 273), překotně končí dopis naoko rozzlobený starý pán. Svou úlohu zde jistě mohla sehrát rozladěnost postupujícího stáří – ale vtíp této grotesky, její četné pozdější uvádění a nápadná podobnost s vyzněním dávné „psí historie“ svědčí spíše o tom, že je to další z jeho mistrně vystavěných historek, jejíž druhou a silnější pointou je právě zdánlivá popuzenost „postiženého“. Dodatek plný rozčarování je důležitým stavebním prvkem, je součástí struktury příběhu. Kdyby událost při podání žertovně okomentoval nebo nekomentoval vůbec, neměla by onen dopad ani akční rádius, jako když jí byl jakoby pohněván (Traxler 2005, s. 120–122).

Nechuť a nemožnost přizpůsobit se novým myšlenkovým proudům učinily v stáří z Jeníka svéráznou až směšnou, ve svém anachronismu však přesto úctyhodnou postavu pražské společnosti, takovou, o jakých sám s chutí psal. Zpráva Josefa Bojislava Pichla o žertech na Jeníkův účet charakterizuje vztah mladší obrozenecké generace k Jeníkovu osvícenskému starovlastenectví: „Prý ten starý český blázen má nad svou postelí veliký obraz Žižky s palcátem a sudlicí viseti a každý večer na kolenou jej vyzývá, aby znovu povstal a všechny Němce z české země ven vymlátí“ (Polišenský – Illingová 1989, s. 107).

„Proti věku není léku, a tak jest také se mnou,“ beze stopy trpkosti si povzdechl stárnoucí Jeník. Když v roce 1838 ve dvaosmdesáti letech začal pracovat na nové řadě svých Bohemik, již v jejich záhlaví sršel vtípem: „Sebral Jan Jeník rytíř z Bratřic ... stařec neb dědek, ježto tento

přítomný rukopis bez brejlí zde píše a jehožto hlava ještě šedivá není ... Ale“ – a nezapřel v sobě folkloristu, neboť po přísloví ocitoval ještě píseň – „v hubě nemá, jen zub jeden, ten se hejbá, poleze ven.“

Literatura:

- Bor, Vladimír 1993: *Recese*. Praha: Paseka.
- Cíbula, Václav 1985: *Pražské figurky*. Praha: Panorama.
- Coster de, Charles 1953: *Čtení o Ulenspiegelovi*. Praha: SNKLHU.
- Čenský, Ferdinand 1875: *Z dob našeho probuzení*. Praha.
- Frynta, Emanuel (ed.) 1973: *Moudří blázni*. Praha: Albatros.
- Heveroch, Antonín 1901: *O podivínech a lidech nápadných*. Praha: Hejda a Tuček.
- Jeník z Bratřic, Jan 1810: Písně krátké starodávné... In: *Pamětihodno. I*. Praha: rukopis Knihovny Národního muzea, s. 627–641.
- Jeník z Bratřic, Jan 1832: *Písně krátké větším počtu starodávné*... Praha: rukopis Knihovny Národního muzea.
- Jeník z Bratřic, Jan 1838: *Bohemica. I*. Praha: rukopis Knihovny Národního muzea.
- Kramerius, Václav Rodomil 1988: *Knížky lidového čtení*. Praha: Odeon.
- Novotný, Antonín 1940: *O Praze mládí F. L. Věka*. Praha: Vladimír Žikeš.
- Novotný, Antonín 1948: *Naposledy o Praze F. L. Věka*. Praha: Vladimír Žikeš.
- Polišenský, Josef (ed.) 1947: *Jan Jeník z Bratřic: Z mých pamětí*. Praha: ELK.
- Polišenský, Josef – Illingová, Ella 1989: *Jan Jeník z Bratřic*. Praha: Melantrich.
- Rheinheimer, Martin 2003: *Chudáci, žebráci a vaganti. Lidé na okraji společnosti 1450–1850*. Praha: Vyšehrad.
- Řezníček, Václav 1923–1926: *Naše zlatá matička. I–VIII*. Praha: A. Neubert.
- Suchý, Jiří 2008: *Historiky Ferdinanda Havlíka*. Praha: MAXDORF.
- Traxler, Jiří (ed.) 1999: *Písně krátké Jana Jeníka rytíře z Bratřic. I*. Praha: Etnologický ústav AV ČR.
- Traxler, Jiří 2005: Rukopisné písňové soubory Jana Jeníka z Bratřic. *AUC – Studia ethnologica* 13, s. 117–132.